

Tarptautiniai paauglių pilietiškumo tyrimai

Irena Zaleskienė

Pedagogikos universitetas

Straipsnyje pateikiama tarptautinio pilietinio ugdymo tyrimo, atlikto 1996–2000 m. pagal IEA metodiką. Aprašomas ir tyrimo organizavimas: tyrimo etapai, moksleivių atranka, testavimo instrumentų struktūra. Drauge atskleidžiami ir kai kurie Lietuvos aštuntų klasių mokinių požiūrio į valstybę ir pilietinį patriotizmą

Aktualumas. Politiniai pokyčiai Europoje ir pasaulyje, lėmę radikalias švietimo reformas, atvėrė naujas jaunimo politinės socializacijos ir pilietinės brandos perspektyvas. Tai yra viena iš pagrindinių priežasčių, paskatinusių Tarptautinę švietimo laimėjimų vertinimo asociaciją – IEA (*Association for Evaluation of Educational Achievement*) pradėti vykdyti plataus masto lyginamuosius tyrimus. Juose dalyvauja 29 pasaulio šalys. Palyginti – pirmuosius panašius tyrimus pilietinio ugdymo srityje, kuriuos atliko IEA daugiau negu prieš 20 metų, dalyvavo tik aštuonios šalys. Vykstant pokyčiams natūralus atrodo ir Lietuvos švietimo bei mokslo bendruomenės rodomas interesas dalyvauti tokiose tyrimuose (straipsnio autorė yra šių tyrimų mokslinė koordinatorė Lietuvoje).

Atkūrus Lietuvos valstybingumą 1990 metais, visuomenei iškilo uždavinys ugdyti Lietuvos piliečius, gebančius ne tik išlaikyti Lietuvos valstybingumą, bet ir aktyviai prisidėti prie atviro, demokratinių principais bei vertybėmis grįsto visuomeninio gyvenimo būdo kūrimo ir stiprinimo. Todėl neatsitiktinai pradėjus reformuoti švietimo sistemą daugiausia dėmesio buvo skiriama jaunimo pilietiniam brandinimui. Jaunimo, nuo

kurio supratimo, nusiteikimų, atsakomybės ir gebėjimų veikti priklauso ir priklausys, kokioje visuomenėje gyvensime. Numatyta ir vykdoma nacionalinė pilietinio ugdymo politika: nubrėžtos pagrindinės mokyklinio jaunimo pilietinio ugdymo gairės (Bendroji pilietinio ugdymo programa); suformuluotas minimalus reikalavimas mokyklinėms bendruomenėms šioje srityje (paskelbtas Pilietinio išsilavinimo standartų projektas); parengti ir išleisti pirmieji originalūs pilietinio ugdymo vadovėliai; išversta ir adaptuota daug kitų mokomųjų priemonių mokiniams ir mokytojams. Tačiau švietimo bendruomenėms iki šiol ypač aktualus mokinių laimėjimų pilietinio ugdymo srityje, kitais žodžiais tariant, **pilietinio išsilavinimo, vertinimas** turinio ir metodikos požiūriu. Šios patirties ir tikimasi įgyti, vykdant pirmiau minėtą tarptautinį CivEd (*Civic Education Study*) tyrimą.

Tyrimo objektas. Tyrime dalyvaujančių šalių keturiolikmečių pilietinė branda.

Tyrimo tikslai. Tyrimo metu buvo keliami tokie tikslai:

1. Išanalizuoti ir palyginti tyrime dalyvaujančių šalių moksleivių pilietinio ugdymo kontekstą, turinį, metodus, įgyvendinimo būdus.

2. Iširti ir palyginti tyrime dalyvaujančių šalių keturiolikmečių pilietinę brandą.

3. Išryškinti ir palyginti veiksnius, turinčius įtakos mokinių pilietinio ugdymo rezultatams įvairiose šalyse.

4. Remiantis lyginamojo tyrimo rezultatų analize, numatyti pagrindines mokinių pilietinio brandinimo kryptis.

Šio straipsnio tikslas. Pristatyti tarptautinį tyrimą, kurį organizuoja ir vykdo IEA: aptarti tyrimo organizavimo aspektus, apžvelgti tyrimo metodiką ir teorinį jos pagrindą; remiantis preliminariais tyrimo rezultatais Lietuvoje pateikti kai kurias paauglių pilietiškumo tendencijas.

Tyrimo metodai. Iš esmės atliekant tyrimą naudoti du metodai, susidedantys iš daugelio smulkesnių dalių.

I. Atvejų analizė

1. Tyrimo dalyvaujančios šalys parengė po tris dokumentus. Kiekviename pateikiami atsakymai į tam tikrus iš anksto pateiktus klausimus (vienodus visoms šalims):

a) mokymo programų, vadovėlių, metodinių priemonių analizė (*The Summaries of Core International Framing Questions*);

b) filosofinės, kultūrologinės, politinės, socialinės-ekonominės, periodinės spaudos bei atliktų mokslinių tyrimų, nagrinėjančių įvairius pilietinės visuomenės formavimosi aspektus, apžvalgą (*Review of Literature*);

c) tam tikrus pasiūlymus, susidedančius iš 18 dalių, Nacionalinei medžiagai dėstyti (*Proposal for Case Study*).

Kalbantis su politikais, mokytojais ir jų rengėjais, mokiniais bei jų tėvais, programų sudarytojais, vadovėlių autoriais parengtas **Nacionalinis tarptautinės studijos skyrius: „Tautinis tapatumas ir ugdymas demokratijai Lietuvoje“** (National Case Study Chapter: *National Identity and Education for Democracy*).

II. Testavimas

Parengti šie testavimo instrumentai: testai aštuntų klasių mokiniams; anketos atrinktų mokyklų vadovams ir mokytojams, dėstantiems tiriamosiose klasėse.

Tyrimo organizavimas. Tyrimas buvo atliktas dviem etapais:

1. **1996–1997 metais** buvo analizuojamas pilietinio ugdymo kontekstas: mokslinė literatūra, kurioje nagrinėjami įvairūs pilietiškumo aspektai, švietimo dokumentai, mokyklinės programos, vadovėliai. Medžiaga buvo renkama, remiantis politikų, mokytojų, tėvų, mokinių pasisakymais (šiam etape dalyvavo 24 pasaulio šalys). Rezultatai yra išleisti atskira knyga (J. Torney Purta, J. Schwille and J. A. Amadeo. *Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies from IEA Educational Project*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievements, 1998).

2. **1998–1999 metais** buvo testuojami mokiniai. Dalyvavo 29 pasaulio šalys. Lietuvoje atrinkta 4000 mokinių iš 156 bendrojo lavinimo mokyklų: 131 lietuvių, 19 rusų, 6 lenkų mokyklų (testai mokiniams buvo pateikti atitinkamai lietuvių, rusų ir lenkų kalbomis). Taip pat apklausta 312 istorijos ir etikos (kaip glaudžiausiai su pilietiniu ugdymu susijusių dalykų) mokytojų, dėstančių tiriamosiose klasėse, bei 156 atrinktų mokinių mokyklų vadovai. Testavimo metodika buvo labai griežtai reglamentuota: a) testo administratoriumi galėjo būti tik tas mokytojas, kuris nedėsto jokie dalyko testuojamoje klasėje; b) pats testavimo laikas taip pat buvo griežtai apibrėžtas (pirmai testo daliai užpildyti buvo skiriamos 45 minutės, po to 15 minučių pertrauka ir vėl 45 minutės likusioms testo dalims). Baigus pildyti pirmą testo dalį, anketos lapai buvo užklijuoti lipnia plėve-

le, kad po pertraukos nebūtų sugrįžta prie jau atlikto darbo. Pasibaigus testavimo laikui, testai buvo sudėti į vokus, šie užklijuoti. Vėliau dviejų savaičių laikotarpiu kai kurios mokyklos buvo patikrintos, kaip laikėsi šių nurodymų.

Moksleivių atranka. Tiriamųjų atrankos procedūra buvo analogiška TIMMS-o (Trečioji tarptautinė matematikos ir gamtos mokslų studija) imties parinkimo procedūrai, parengtai Kanados statistikos valdybos specialistų. Lietuvoje atranką darė Nacionalinis egzaminų centras (direktorius A. Zabulionis). Visų šalių tiriamųjų imtys buvo tikrinamos ir tvirtinamos Kanadoje. Naudota klasterinė atranka: atrenkamos klasės, o ne pavieniai mokiniai. Šiuo atveju imties dydis priklausė ne tik nuo populiacijos, bet ir nuo klasės dydžio. Atrinkus klases, laikais buvo kreiptasi į mokyklų vadovus kviečiant dalyvauti tyrime ir atsiųsti atrinktų aštuntų klasių moksleivių tikslus sąrašus.

Testavimo instrumentų struktūra. Testavimo instrumentai buvo parengti tarptautiniuose pasitarimuose, dalyvaujant visų šalių moksliniams koordinatoriams. Po to jie buvo verčiami į šalių, dalyvaujančių tyrime, gimtąsias kalbas ir siunčiami atgal vertimų ekspertizei. Tik tada jie buvo dauginami. Beje, testų ir anketų make-tai, įskaitant puslapių skaičių ir raidžių dydį, visoms šalims buvo griežtai vienodi.

Testai mokiniams susidėjo iš keturių dalių:

1 dalis. Kognityvus testas, su kurio pagalba buvo tikrinama: a) kaip mokiniai iš esmės suvokia procesus, vykstančius visuomenėje; b) tam tikri gebėjimai (gebėjimas analizuoti spaudą, skirti faktą nuo nuomonės, apibendrinti ir kt.).

2 dalis. Informacija apie patį mokinį ir jo aplinką: šeimą, draugus, laisvalaikį.

3 dalyje mėginta išsiaiškinti, kaip mokiniai supranta tam tikras sąvokas (konceptus), pavyzdžiui, *demokratija*, *piliėtis*, kokią atsakomybę priskiria vyriausybei ir kokiomis valstybės institucijomis pasitiki aštuntokai ir t. t. Taip pat buvo tiriamos mokinių pilietinės bei patriotinės nuostatos (tiriamiesiems reikėjo įvertinti pateiktus teiginius).

4 dalis skirta vadinamosioms regioninėms užduotims (dėl trijų tokių užduočių susitarė beveik visos pokomunistinės šalys, dalyvaujančios šiame tyrime). Šie klausimai buvo skirti tik tų šalių moksleiviams. Kitos, pavyzdžiui, Europos Sąjungos šalys, savo mokiniams buvo parengusios specifinius klausimus. Lietuvos moksleiviai turėjo pareikšti savo nuomonę apie tai, „ką santvarkos pokyčiai davė Lietuvai: daugiau gerų ar blogų dalykų“, ir pan. Testo pabaigoje kiekviena šalis galėjo įtraukti ir savo nacionalinius klausimus. Lietuvos moksleiviai turėjo galimybę pareikšti savo nuomonę apie: a) Lietuvos kariuomenę; b) kas jiems padeda būti Lietuvos piliečiais; c) su kokiais Lietuvos istorijos dalykais jie yra susipažinę ir su kokiais norėtų geriau susipažinti; d) kur ketina gyventi netolimoje ateityje (baigę mokyklą).

Mokytojo anketa susidėjo iš šešių dalių: pirmoje dalyje mokytojai pateikė informaciją apie save; antroje – išdėstė savo bendrą požiūrį į pilietinį ugdymą; trečioje – dalijosi savo patirtimi, dėstant discipliną, glaudžiai susijusią su pilietiniu ugdymu; ketvirtoje – pateikė nuomonę apie pilietinio ugdymo metodus ir moksleivių pilietinio išsilavinimo vertinimą; penktoje – apibūdino pilietinio ugdymo tikslus; šeštoje – išsakė nuomonę apie mokinių dalyvavimą mokyklos gyvenime.

Mokyklos vadovo anketa. Ją užpildė atrinktos mokyklos direktorius arba jo pavaduotojas.

Respondentai turėjo pateikti bendrą informaciją apie mokyklą ir sąlygas moksleivių pilietinei brandai (iš viso vadovai atsakė į 17 klausimų).

Kai kurios tendencijos, išryškėjusios išanalizavus preliminarinius duomenis. Duomenys buvo suvesti naudojant specialią programinę įrangą DEM (Data Entry Manager) Nacionaliniame egzaminų centre. Duomenų bazės buvo išsiųstos į duomenų analizės centrą Hamberge. Viso tyrimo lyginamieji duomenys bus paskelbti visuomenei 2001 metų kovą.

Kadangi tyrimo rezultatai dar neišanalizuoti ir neskelbti, todėl sunku daryti apibendrinamąsias išvadas apie Lietuvos moksleivių pilietinio brandumo lygį. Tačiau pirminė duomenų analizė rodo, kad moksleiviai domisi Lietuvos visuomenėje kylančiomis problemomis, turi nemažai žinių apie demokratinį tvarkymosi būdą ir yra pozityviai nusiteikę savo valstybės atžvilgiu (gerbia vėliavą ir himną, domisi Lietuvos istorija, ateityje žada gyventi Lietuvoje ir pan.). Sunkiau mokiniams sekėsi atlikti užduotis, kurioms reikėjo tam tikrų mąstymo gebėjimų (analizuoti spaudoje pateiktą informaciją ir karikatūras, iš suformuluotų teiginių skirti faktus nuo nuomonių ir kt.). Minėta, kad kognityvioje testo dalyje buvo tikrinamos: a) mokinių žinios ir demokratinų principų suvokimas; b) politinių problemų ir komunikacijos interpretavimo gebėjimai (iš viso pateiktos 34 užduotys). Preliminari duomenų analizė rodo, kad yra stipri jų koreliacija: tie mokiniai, kurie geriau suvokia principus, geriau interpretuoja ir politines problemas.

Kita testų dalis sudarė sąlygas patikrinti, kaip aštuntokai suvokia *demokratijos* ir *piliečio* idėjas. Demokratijai apibūdinti mokiniams įvertinti buvo pateikti 25 teiginiai apie tai, kas demokratijai kenkia, o kas padeda (šie teiginiai iš

esmės rodo **teigiamus ir teigiamus demokratijos aspektus**). Pavyzdžiui, „gerai“, jeigu kiekvienas gali pareikšti savo nuomonę, bet „nerai“, jeigu draudžiama kalbėti žmogui, nusiteikusiam kritiškai. Buvo pateikta ir teiginių, apibūdinančių teigiamus ir neigiamus demokratijos aspektus. Pavyzdžiui, kai draudžiama spausdinti straipsnius, galinčius įžeisti tautines mažumas (demokratijai „blogai“, kad draudžiama vien vadovaujantis nuomone, kad galima įžeisti; tačiau demokratijai „gerai“, kad gerbiami ir saugomi tautinių mažumų jausmai). Kiti šios užduoties teiginiai pabrėžė **dalyvaujamosios demokratijos** aspektus. Pavyzdžiui, demokratijai „gerai, kai spauda nekontroliuojama, bet „blogai“, kai visi laikraščiai priklauso vienai kompanijai. Yra teiginių, kurie turi abu minėtus aspektus. Pavyzdžiui, žmonės nevykdo įstatymų, kurie pažeidžia žmogaus teises (demokratijai „blogai“, kai nevykdomi įstatymai, tačiau demokratijai „gerai“, nes vykstant tokius įstatymus pažeidžiamos žmogaus teisės.

Kita idėja, kurią mokiniai turėjo apibūdinti, yra *piliētis*. Mokiniais įvertinti buvo pateikta 15 teiginių, kas, jų nuomone, yra svarbu suaugusiam žmogui – geram piliečiui. Čia taip pat galima išskirti du aspektus: a) **tradicinis pilieētis**: tas, kuris balsuoja, tas, kuris dalyvauja politinių partijų veikloje, ir t. t., b) **piliētis, kaip socialinio proceso dalyvis** (dalyvauja demonstracijose prieš neteisingus įstatymus, aktyviai dalyvauja bendruomenės gyvenime, gamtosauginiame judėjime ir t. t., c) **piliētis, turintis patriotinių jausmų**, d) **piliētis, pasirengęs tarnauti kariuomenėje**.

Šio straipsnio pabaigoje norėčiau pateikti detalesnę Lietuvos aštuntokų požiūrį į valstybę ir piliētį. Mokiniais buvo pateikti teiginiai, kuriuos jie turėjo įvertinti „visiškai nesutinku“, „nesutinku“, „sutinku“, „visiškai sutinku“, „ne-

žinau“. Čia pateikiu apibendrintą mokinių vertinimą:

Mūsų valstybė

Kad padėtume išsaugoti darbo vietas Lietuvoje, mes turime pirkti produktus, pagamintus Lietuvoje: sutinku (37,6 proc.); visiškai nesutinku (6,2 proc.).

Mes turime neleisti kitoms šalims bandyti daryti įtaką Lietuvos politiniams sprendimams: sutinku (39,2 proc.); visiškai nesutinku (3,7 proc.).

Lietuvos vėliava man yra svarbi: sutinku (39,2 proc.); nesutinku (12,9 proc.); visiškai nesutinku (3,7 proc.); nežinau (10,2 proc.).

Mes turime būti visą laiką budrūs ir užkirsti kelią kitų šalių grasinimams Lietuvos politinei nepriklausomybei: visiškai sutinku (39,9 proc.); sutinku (32,2 proc.); nesutinku (5,1 proc.); visiškai nesutinku (1,9 proc.); nežinau (9,1 proc.).

Lietuva nusipelno kitų šalių pagarbos už tai, ko pasiekė: sutinku (36,8 proc.); visiškai nesutinku (2,0 proc.); nežinau (7,9 proc.).

Mes mažai tegalime didžiuotis Lietuvos istorija: nesutinku (36,1 proc.); visiškai nesutinku (28,0 proc.); sutinku (12,7 proc.); visiškai sutinku (6,2 proc.).

Aš labai myliu Lietuvą: visiškai sutinku (37,5 proc.); sutinku (34,8 proc.); nesutinku (6,8 proc.); visiškai nesutinku (2,6 proc.); nežinau (5,8 proc.).

Žmonės turi palaikyti savo šalį net ir tada, kai mano, kad jų šalis daro kažką bloga: sutinku (29,5 proc.); nesutinku (25,9 proc.).

Lietuva turėtų didžiuotis tuo, kas pasiekta: sutinku (47,5 proc.), visiškai sutinku (27,3 proc.); visiškai nesutinku (1,8 proc.).

Lietuvos himnas man yra svarbus: visiškai sutinku (34,4 proc.); sutinku (35,4 proc.); nesutinku (9,0 proc.); visiškai nesutinku (3,1 proc.), nežinau (6,1 proc.).

Aš norėčiau nuolat gyventi kitoje šalyje: nesutinku (39,5 proc.); visiškai nesutinku (20,5 proc.); nežinau (10,6 proc.); sutinku (11,2 proc.); visiškai sutinku (6,0 proc.).

Mes privalome neleisti pašaliečiams daryti įtaką Lietuvos tradicijoms ir kultūrai: visiškai sutinku (38,2 proc.); sutinku (28,3 proc.), nesutinku (8,2 proc.); visiškai nesutinku (5,3 proc.); nežinau (7,9 proc.).

Įdomūs atrodo ir Lietuvos moksleivių gero piliečio vertinimai.

Buvo pateikti teiginiai apie tai, kas yra „geras pilietis“. Tiriamieji turėjo įvertinti teiginius, pažymėdami, ar tai, kas teiginyje suformuluota, geram piliečiui yra „nesvarbu“, „nelabai svarbu“, „šiek tiek svarbu“, „labai svarbu“, „nežinau“.

Geras pilietis, kuris

paklūsta įstatymams: labai svarbu (61,8 proc.); šiek tiek svarbu (17,9 proc.);

balsuoja kiekvienuose rinkimuose: labai svarbu (49,7 proc.); šiek tiek svarbu (22,7 proc.);

tampa politinės partijos nariu: nesvarbu (28,3 proc.); šiek tiek svarbu (19,8 proc.);

sunkiai dirba: labai svarbu (45,5 proc.); šiek tiek svarbu (19,3 proc.); visai nesvarbu 7,5 proc.;

dalyvauja taikioje protesto akcijoje prieš, jo nuomone, neteislingus įstatymus: labai svarbu (27,1 proc.); šiek tiek svarbu (25,5 proc.);

žino Lietuvos istoriją: labai svarbu (41,1 proc.), nesvarbu (5,4 proc.);

norėtų tarnauti kariuomenėje, kad apgintų Lietuvą: labai svarbu (48,9 proc.); visai nesvarbu (4,3 proc.);

seka politines žinias laikraščiuose, per radiją ar televiziją: šiek tiek svarbu (34,1 proc.); nesvarbu (6,8 proc.);

dalyvauja bendruomenei naudingoje veikloje: labai svarbu (7,4 proc.); nesvarbu (2,6 proc.);

rodo pagarbą vyriausybės atstovams: šiek tiek svarbu (32,0); nesvarbu (5,2 proc.);

dalyvauja veikloje, ginančioje žmogaus teises kitoje šalyje: labai svarbu (57,3 proc.); nesvarbu (1,8 proc.);

dalyvauja politinėse diskusijose: nesvarbu (25,6 proc.); labai svarbu (15,0 proc.);

dalyvauja gamtosauginėje veikloje: labai svarbu (36,7 proc.); visai nesvarbu (4,5 proc.);

yra šalies patriotas: labai svarbu (32,7 proc.); šiek tiek svarbu (21,8 proc.); nesvarbu (14,5 proc.); visai nesvarbu (8,3 proc.);

nenorėtų paklusti įstatymui, pažeidžiančiam žmogaus teises: labai svarbu (39,8 proc.); šiek tiek svarbu (16,4 proc.); nesvarbu (7,0 proc.); visai nesvarbu (8,0 proc.).

Išvados

Šiame straipsnyje apžvelgiamas tarptautinis pilietinio ugdymo tyrimas. Pirminė duomenų analizė leidžia teigti, kad:

- nors Lietuvos aštuntokai suvokia demokratijos esmę, tačiau nėra išsiugdę pakankamo lygio informacijos analizavimo, interpretavimo gebėjimų;
- dauguma apklaustų moksleivių (apie 51,0 proc.) turi tvirtą nuostata gyventi, mokyti ir dirbti Lietuvoje;
- tyrimo duomenys nerodo reikšmingo mokinių (iš lietuvių, rusų bei lenkų mokyklų) pasiekimų skirtumo.

Išsamų Lietuvos aštuntokų pilietinį portretą tikimasi pateikti po keleto mėnesių.

COMPARATIVE STUDY ON CIVIC EDUCATION

Irena Zaleskienė

Summary

An Overview of the IEA (International Association for Evaluation of Educational Achievement) Civic Education Study (CivEd) is developed by the Lithuanian National Research Coordinator. Lithuania is one of the 29 countries participating in this International Study. The author presents the main ideas, goals of the Study, the structure of the Test Instruments, School Sampling, ect. The needed materials (The summaries of Core International Framing Questions; Review of Literature; National Case Study Chapter: „National Identity and Education for Democracy“

were developed during the phase 1. They are included in the International publication: J. Torney Purta, J. Schwille and J. A. Amadeo. Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies from IEA Educational Project. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievements, 1998.

The testing of 14-years old students took place in 1999. The full data will be available for comparison only in 2001, thus author presents just some ideas about civil maturity of the Lithuanian adolescence.

Gauta 2000 11 02

Priimta 2000 11 23